

AFSCHEID VAN ODESSA

Vladimir Zjabortinski

Afscheid van Odessa

Vertaald door
Otto Boele & Inge van Gemert

Oorspronkelijke titel *Pjatero* (1936).

© Nederlandse vertaling en Nawoord Otto Boele & Inge van Gemert /

Uitgeverij Wereldbibliotheek 2015

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Nico Richter

Omslagfoto Gh.J. Migurski / Alinari Archives, Florence / Getty Images

NUR 302

ISBN 978 90 284 2610 8

www.wereldbibliotheek.nl

De start van dit verhaal over het leven van het oude Odessa speelt zich af aan het vroegste begin van de twintigste eeuw. Die eerste jaren werden bij ons 'de lente' genoemd, waarmee men het ontwakken van de maatschappij en staat bedoelde, en voor mijn generatie vielen ze ook samen met onze persoonlijke lente, wat wil zeggen dat we een jaar of twintig waren. Zowel die beide lentes als de aanblik die de vrolijke hoofdstad van de Zwarte Zeekust met haar steile oevers vol acacia's toen bood, zijn in mijn herinnering verweven met de geschiedenis van een gezin met vijf kinderen: Maroesja, Marko, Lika, Serjozja en Torik. Een deel van hun lotgevallen heeft zich voor mijn neus afgespeeld; het overige zal ik, voor zover nodig, vertellen op basis van horen zeggen of zelf invullen. Ik kan niet garanderen dat de levensverhalen van de hoofdpersonen volledig juist zijn, noch dat de volgorde klopt van de maatschappelijke gebeurtenissen, in de stad of heel Rusland, tegen de achtergrond waarvan dit allemaal is gebeurd: mijn geheugen laat me vaak in de steek en tijd om navraag te doen heb ik niet. Maar één ding weet ik zeker: die vijf zijn me niet toevallig bijgebleven. Niet omdat ik erg gesteld was op Maroesja en Serjozja, en nog meer op hun frivole, wijze, lijdzame moeder, maar om hoezeer op dit gezin, als ware het een schoolvoorbeeld, het hele voorafgaande tijdperk van de russificatie van de Joden, zowel in positieve als negatieve zin, zijn weerslag heeft gehad. Ik ben ervan overtuigd dat ik dat deel van het verhaal waarheidsgetrouw zal vertellen, zonder kleingeestigheid, des te meer omdat het allemaal lang geleden is en een dierbare, droeve herinnering is geworden. 'Ik ben een kind van mijn tijd, ik begrijp al zijn goed en kwaad, ik ken de pracht en smerigheid: ik ben zijn kind en houd van al zijn smetjes, van heel zijn gif.'*

Voor de noten, zie blz. 231 e.v.

De jeugd

Mevrouw Milgrom en haar oudste dochter zag ik voor het eerst bij de première van *Monna Vanna** in het Stadstheater.

Ze zaten in een loge op de parterre niet ver bij mij vandaan. In de loge zaten nog drie personen, maar van een ander gezin. Ik merkte ze op om een reden die vleidend voor me was, maar tegelijkertijd ook niet. Het begon ermee dat mijn jonge collega van de krant die naast me zat, een zedenbeschrijver van vagebonden en het havenleven, mij onder het gedruis van de volstromende zaal zei: ‘Kijk eens naar rechts, naar dat roodharige Jodinetje in de derde loge: net een katje in een bontmof!’ Soms waren zijn vergelijkingen erg treffend: de jongedame zag er met haar pluizige, felrode kapsel inderdaad uit als zo’n poesje in een bonten ring op een bonbon-doosje. Op dat moment zag ik dat de dame het meisje op mij atendeerde en iets zei, waarschijnlijk mijn krantenpseudoniem, waarop de dochter grote ogen opzette, ongeloofig de schouders ophaalde en antwoordde (dat kon ik duidelijk liplezen): ‘Echt? Dat kan toch niet!’

In de tweede pauze zocht ik een aantal bevriende studenten op die in de engelenbak zaten. De engelenbak was in ons Stadstheater een belangrijk instituut: het rijk der studenten. Zij leken zowat de enigen te zijn die de plaatsen aan de zijkant kregen. Daarom hield daar altijd speciaal een wijkopzichter toezicht, altijd een of andere nobele reus met een dubbele baard op de borst, zoals bij een generaal, met politieagenten als achterwacht. Als de studenten herrieschopten (bijvoorbeeld wanneer de oude Figner* de hoge noot miste in *Les Huguenots* en ze de gelegenheid te baat namen hem even te herinneren aan de weinig broederlijke relatie tot zijn zus, die in Schlüsselburg vastzat), verschenen de politieagenten om ze

bij de ellebogen weg te leiden, en liep de opzichter erachteraan met de eerbiedige woorden: 'Kom, meneer de student, hoe kunt u nu toch...'

Die avond werd er geen herrie geschopt. De kranten hadden het publiek al twee weken voorbereid op de voorstelling *Monna Vanna*. Ik weet niet meer hoe, maar men kende het stuk toen ongetwijfeld een zekere revolutionaire betekenis toe (toen werd dat 'in dienst van de bevrijding' genoemd; in die jaren werd alles door het prisma van de politieke vrijheidsstrijd bekeken, zelfs een piepende uitschietter van de tenor die gold als de solist van Zijne Hoogheid). De voorstelling voldeed aan alle verwachtingen. De heldin werd gespeeld door een actrice op wie we toen allemaal ronduit verliefd waren: de helft van de jongedames in de stad deed haar zacht-droeve stem na en gaf kennissen de hand zonder die te buigen, met de palm naar beneden, net als zij. De 'foyer' van de engelenbak, die in de pauze normaal gesproken op een boulevard leek waar zich parallel aan elkaar twee dichte stromen mensen voortbewogen, deed nu denken aan een forum: overal stonden groepjes en in ieder groepje werd gediscussieerd over een en hetzelfde: is het denkbaar dat Prinzivalle de hele nacht bij Monna Vanna heeft gezeten, in die kleding, zonder een vinger naar haar uit te steken?

Dit was ook het onderwerp van gesprek in het groepje waar ik mijn vrienden aantrof. Door hun stemverheffingen heen kon ik horen dat in de menigte naast ons, een bijzonder groot gezelschap, verhit werd gesproken over hetzelfde. Plots zag ik daar in het midden die roodharige jongedame staan. Op het oog was ze een jaar of negentien. Ze was niet groot, maar mooi gebouwd, volgens het struise ideaal van die temperamentvolle tijd. Ze droeg natuurlijk een strak getailleerd korset, maar zo te zien zonder 'cups', wat in onze kringen, zo was mij verteld, werd gezien als een onzedig nieuw snufje. Haar pofmouwen kwamen niet eens tot haar ellebogen en hoewel de kraag van de jurk haar hals omsloot als bij een geestelijke, was deze onder het kraagje aan de voorkant zo'n zes centimeter uitgesneden, wat toen ook als impertinent gold. Naast deze uiterlijke indruk ving ik de volgende flarden van het gesprek op:

'Maar is het denkbaar,' wond een student zich op, 'dat Prinzivalle...'
'Vreselijk!' riep de roodharige jongedame uit, 'als ik Monna Vanna was, zou ik dat nooit toelaten. Zo'n stomkop!'

De omstanders lachten en een van hen jubelde: 'U bent betoverend, Maroesja, u zegt altijd iets waardoor ik u wel kan kussen...'

'Alsof dat iets betekent,' reageerde Maroesja onverschillig, 'er is straks sowieso geen student meer op de De Ribasstraat die kan opscheppen dat hij mij nog nooit gekust heeft.'

Meer ving ik niet op, hoewel ik mijn best deed mee te luisteren.

De opvoering beleefde een indrukwekkend slot. Na het eerste en tweede bedrijf had het publiek op de parterre en in de loges de reactie van de gezaghebbende engelenbak nog afgewacht, om pas op hun teken in een klaterend applaus uit te barsten. Nu begonnen zowel de loges als de parterre uit zichzelf te denderen. Eerst kwam de voltallige bezetting talloze keren het toneel op om te buigen, vervolgens Monna Vanna met Prinzivalle, en tot slot alleen Monna Vanna in haar zwartfluwelen draperie.

Plots brak door het denderende applaus het meest gezaghebbende signaal door: aan weerszijden viel de engelenbak stil ten teken dat men de allerhoogste eer zou bewijzen die tot dan toe bijna uitsluitend aan Italiaanse zangers en zangeressen was voorbehouden; de studenten gingen de parterre bestormen. Het overige publiek draaide zich nog altijd klappend vol verwachting om. Het beschilderde gordijn ging weer omhoog, maar er was nog niemand op het toneel, ook daar wachtte men de sublieme stunt van de jongeren af. In een mum van tijd kwamen uit alle doorgangen blauwe frakken en grijze wambuizen toegestroomd. Ik herinner me dat door het middenpad helemaal vooraan een enorme Georgiër met zevenmijlslaarzen aan kwam zetten, met een zakelijke, serieuze en dreigende gezichtsuitdrukking, alsof hij een barricade bestormde. Toen hij bij het orkest aankwam, stak hij zijn pet onder zijn arm en klapte, misschien niet heel hard, met grote, gedecideerde waardigheid langzaam, maar ritmisch en duidelijk driemaal in zijn handen ('zoals de sultan die de schone Soeleika van achter de tralies aanroept,' zo stond de volgende ochtend in een van de kranten te lezen).

Pas op dat moment, als antwoord op de dwingende oproep van de padisjah, trad uit de coulissen de schone Soeleika naar voren. Ik zag dat haar lippen werkelijk trilden en dat de snikken haar keel dichtknepen. De opwinding die om haar heen ontstond, was onbeschrijflijk. Twee kaartjescontroleurs kwamen de coulissen uitgerend om de bloemenmanden weg te halen en de vloer vrij te maken voor iets wat men in die tijd hoger aansloeg dan bloemen: het toneel vloog vol verkreukelde, verschoten blauwe petten met losgeraakte klep. Achter de studenten stonden de agenten en politiecommissarissen, die er allemaal hetzelfde uitzagen, met een dubbele baard op de borst. Ze hadden een welwillend en coulant voorkomen, en straalden een plechtstatige feestelijkheid uit die helemaal paste bij het fonkelende kristal, de vergulde kariatiden, de roodfluwelen stoelen en balustrades, de feestelijke kleding van de graanexporteurs en hun zwartogige dames, ja, bij de hele pracht van het onbezorgde, welgestelde Odessa. Ik keek naar Maroesja: ze was buiten zichzelf van vreugde. Ze keek echter niet naar het toneel, maar naar de studenten, trok haar moeder aan de bij de schouders opgezette mouwen en wees haar zo te zien haar beste vrienden in de menigte van blauwe frakken en grijze wambuizen aan, waarbij ze hun namen opnoemde. Als ik het me goed herinner, waren het er wel twintig of misschien nog meer, totdat vanaf het plafond, eveneens plechtstatig, het brandscherm naar beneden kwam zakken.

Serjozja

Iemand wist me te vertellen dat de achternaam van de roodharige jongedame Milgrom was, en toen ik het theater uit liep, schoot me te binnen dat ik al een lid van dat gezin kende.

We hadden elkaar niet lang daarvoor tijdens de zomer ontmoet. Ik verbleef toen bij kennissen die het einde van augustus doorbrachten in hun buitenhuis, direct aan het Lanzjeronstrand. Op zekere ochtend toen zij nog sliepen, ging ik naar beneden om te zwemmen en vatte vervolgens het plan op te gaan roeien. Mijn vrienden hadden een platte schuit met twee paar roeispanten; op een of andere manier kreeg ik die boot vanaf het grove grind (wij noemden dat gewoon 'zand') te water en pas op dat moment viel 't me op dat iemand 's nachts beide rechter roeipennen had afgebroken. Er waren ook geen reserve-exemplaren. Bij ons aan de kust zagen die roeipennen er knullig uit: het waren gewoon houten stokjes waaraan met stukjes touw onhandige, lompe peddels waren vastgebonden. Er was nogal wat vakmanschap voor nodig om ervoor te zorgen dat de peddels niet losraakten of plat op het water sloegen. Er was daarentegen helemaal geen vakmanschap voor nodig om zo'n roeipen te maken: gewoon een kwestie van een takje bijschaven. Maar dat kwam niet eens bij me op. Onze generatie leek wel met twee linkerhanden te zijn opgegroeid: wanneer er een knoop was losgeraakt, lieten we het hoofd mismoedig hangen en droomden we van een gezinsleven, van een echtgenote, zo'n wonderlijk wezen dat geen karwei schuwt, weet waar ze naald en draad moet kopen en hoe ze zoiets moet aanpakken. Ik stond met smartelijk gebogen hoofd voor de boot, alsof het een ingewikkeld apparaat betrof waar iets raadselachtigs mis mee was en alsof alleen Edison deze verloren zaak kon redden.

In deze netelige situatie kwam een gymnasiast op me af die zo te

zien een jaar of zeventien was; later bleek hij amper zestien, maar voor zijn leeftijd was hij groot van stuk. Als een doorgewinterde kenner wierp hij een zakelijke blik op de afgebroken roeipennen en vroeg me toen op niet minder zakelijke toon: ‘Wie houdt er toezicht op deze kade?’

‘Tsjoebtsjik,’ zei ik, ‘Avtonom Tsjoebtsjik, een visser.’

Hij antwoordde minachtend: ‘Tsjoebtsjik! Vandaar die troep! De rest van de vissers houwen ’m ook voor een schooiert.’

Ik hief opgewekt het hoofd. Taalkunde was altijd al een echte passie van me, maar aangezien ik in verlichte kringen verkeerde, waar iedereen zijn best deed op Groot-Russische wijze te articuleren, had ik al lang geen echt dialect meer gehoord van de stadsdelen Fontan, Lanzjeron, Peresyp en Djoekovski Sad.

‘Houwen ’m ook voor een schooiert.’ Schitterend! ‘Houden voor’ betekent vinden. En ‘schooiert’, dat hoeft je niet eens te vertalen: één woord met een hele encyclopedie aan negatieve connotaties. Mijn gesprekspartner bleef in hetzelfde taaltje doorpraten, maar de ellende is dat ik deze volkstaal vergeten ben. Ik zal zijn woorden grotendeels in standaardtaal moeten overbrengen, mij er pijnlijk van bewust dat iedere zin het n et niet is.

‘Wacht maar,’ zei hij, ‘dat is makkelijk te verhelpen.’

Voor me stond iemand die uit ander hout gesneden was, iemand met twee functionerende handen! Ten eerste had hij een mes in zijn zak, en niet zomaar een zakmes, maar een dolkmes. Ten tweede scharrelde hij ook direct het benodigde materiaal bijeen: toen hij zich ervan had verzekerd dat niemand het kon zien, liep hij naar het trapje van het nabijgelegen badhuis en brak van onder de reling de onderste baluster af. Hij brak hem op zijn knie in tweeën: een helft schaaftde hij bij, mat of deze in het sleufje paste en begon toen weer te schaven; hij krabde de molm van de oude roeipennen eruit en zette de nieuwe erin. Het ontbrak er nog aan dat hij besloot met de versregel: ‘Nou, ouwe, ’t is voor elkaar...’* In plaats daarvan stelde hij me met dezelfde directe, doelgerichte zakelijkheid een manier voor om hem voor zijn diensten te betalen: ‘Neemt u me mee op uw tochtje?’

Ik vond dat natuurlijk goed, maar keek daarbij nog eens naar zijn wapen en vroeg om mijn geweten te sussen: ‘Maar het schooljaar is toch al begonnen, collega? Hoort u niet bij uw eerste les te zitten?’

‘*Le cadet de mes soucis*,’ antwoordde hij onverschillig terwijl hij de touwringen met de peddels al aan de roeipennen reeg. Dat Frans kwam er spontaan uit, niet om interessant te doen. Later kwam ik te weten dat ze voor de jongste kinderen gouvernantes hadden gehad (maar niet voor Maroesja of Marko, hun vader verdiende toen nog niet zoveel). Hij sloofde zich in het geheel niet uit, sterker nog, hij hield zich helemaal niet bezig met zijn gesprekspartner of met wat deze dacht, maar werd in beslag genomen door zijn eigen bezigheden: hij keek of de knopen op de ringen pasten, tilde de vloerplanken wat op om te kijken of er geen water onder zat, keek onder het bankje voor de stuurman of daar het hoosvat lag, klopte hier en daar wat, wreef ergens over. Tegelijkertijd legde hij ook nog uit dat hij had besloten te spijbelen omdat hij had begrepen van een medeleerling, die in de kost zat bij een Griek (dat wil zeggen een Tsjech die Griekse les gaf), dat deze van zins was hem, mijn nieuwe vriend, naar het bord te roepen terwijl het zijn beurt helemaal niet was. Daarom had hij een briefje voor zijn moeder achtergelaten (zij stond laat op): ‘Als de pedel komt, zeg dan maar dat ik naar de tandarts ben.’ Hierop had hij zijn boekentas bij de naburige tabakszaak gedeponneerd en zijn reis vervolgd naar Lanzjeron.

‘Fijne moeder heb je,’ zei ik met oprechte goedkeuring. Intussen roeiden we al.

‘Gaat best,’ stemde hij in, ‘*tout à fait potable*.’

‘Maar waarom ligt je boekentas dan bij die tabakszaak? Je had ’m thuis kunnen laten als je moeder het toch goedvindt.’

‘Dat is vanwege mijn vader. Die is nog niet zover. Hij vindt het nog steeds moeilijk dat ik uit zijn naam mijn eigen cijferlijst onderteken. Dat maakt niet uit, hij went er wel aan. Morgen schrijf ik het hele briefje in zijn handschrift: “mijn zoon, Milgrom Sergej, vijfde klas, was afwezig op die-en-die datum vanwege kiespijn.” ’

We waren al een flink eind uit de kust; hij kon uitstekend roeien en kende alle boottermen. De wind zou vandaag tegen vijven weer

opsteken, en niet zomaar een wind, maar de tramontana. ‘Achteruit met rechts, anders knallen we op dat schuitje.’ ‘Kijk, een dooie bruinvis’, waarbij hij naar het kadaver van een dolfijn wees dat door de storm van gisteren vlak bij de vuurtoren op het onderste plateau van een golfbreker was geworpen.

Tussen zijn nautische opmerkingen door kreeg ik met stukjes en beetjes informatie over het gezin. Vader ‘sjeest iedere ochtend met de tram naar zijn werk’, daarom is het ook zo link als je niet naar school wilt, want je moet tegelijk met hem de deur uit. ’s Avonds lijkt het huis wel een rommelmarkt (dat wil zeggen een zoete inval): dan komen de ‘passagiers’ van zijn oudste zuster langs, meest studenten. Er is ook een oudere broer, Marko, een aardige kerel, ‘duldbaar’, maar een ‘lorejas’ (die term kende ik ook niet: kennelijk iets van een sufferd of een lanterfanter). Marko was ‘dit jaar nietscheaan’. Serjozja had over hem hoogstpersoonlijk het volgende gedichtje gemaakt:

Qua kleding een clochard, in filosofie heel nijver,
Een hooggeleerde kerel en toch een zittenblijver.

‘Dat geldt bij ons als mijn specialiteit’, vervolgde hij. ‘Maroesja staat erop dat ik over al haar passagiers een gedichtje maak.’

Zus Lika was blijkbaar ook ouder dan Serjozja; ‘ze heeft haar laatste nagels opgevreten en nu heeft ze er genoeg van en is ze boos op heel Odessa.’ De jongste van het gezin was Torik, maar hij was de ‘steun en toeverlaat van de troon’: over alles was ‘zijn oordeel zo juist dat je ervan in de put raakt’. Ik ben nog vergeten te vertellen hoe we bij de vuurtoren kwamen: bij het zien van het schuitje, waar we tegenaan geknald waren als hij me niet had opgedragen achteruit te roeien, herinnerde Serjozja zich dat er nu bij de Androsovpier volop bootjes lagen waarmee ze watermeloenen uit Cherson haalden.

‘Zullen we dan maar het “ruime sop kiezen”? Dan eten we daar, ik trakteer.’

Ik vond het erg genoeglijk en vermakelijk met hem, en bij het buitenhuis zou tot de avond niemand de boot nodig hebben. Bo-

vendien beloofde hij op de terugweg er ‘eentje uit de schaftkelder op de markt’ op te pikken die zou roeien, zodat ik kon uitrusten. Ik stemde hiermee in; we ‘zetten koers’ richting de haven en voeren om de vuurtoren heen, wat ons door de wind en de deining een uur of drie kostte, en omdat we ieder half uur de hele Zwarte Zee onder de bodemplanken vandaan moesten hozen.

‘Landrotten, die admiraals van u!’ schold Serjozja op mijn vrienden die zo nalatig waren geweest in het onderhoud.

Naar de aanlegplaats tussen de schuitjes moesten we ons een weg banen door de drukte, het leek de bazaar op de Toltsjok wel; kleine schepen schampten elkaar bijna, en Serjozja kon ze allemaal uit elkaar houden: de schuit, de sloep, de feloek en nog wel vijf of tien andere benamingen.

Het had er alle schijn van dat veel mensen hem hier goed kenden. Hij werd wel drie keer vanaf een met meloenen beladen dek vriendelijk toegeroepen, ongeveer zo: ‘Joehoe, Sirozjka, waar ga je heen, deugniet? Niet naar school dan? Hoe gaat-ie hoerenjong?’ Waarop hij steevast antwoordde met ‘Caprioliet!’ wat, te oordelen naar zijn toon, wilde zeggen dat het fantastisch ging. Van een feloek riep een jongeman met een rode fez en ontblote, witte tanden hem iets toe in het Grieks en Serjozja antwoordde in diezelfde taal. Ik ken geen Grieks, maar kon helaas wel het einde van de zin opmaken: ‘*tin mitera sou*’, de accusatiefuitgang in de uitdrukking ‘... je moeder’. In gesprek met mij onthield Serjozja zich van deze stijl. Overigens had hij me bij het uiteenzetten van zijn mening over de meisjes op de verschillende Odessitische gymnasia met zijn manier van uitdrukken ook al enigszins van m’n stuk gebracht: ‘Koerakina-Tekelj heeft het meest kittige schooluniform; het violet sluit lekker strak om het lijf, je moest die logaritmes eens zien uitsteken!’

Op de aanlegplaats rende hij ergens heen om terug te keren met een hele zak eten. Hij weigerde pertinent me een aandeel in de kosten te laten betalen. Daar op de boot, nadat we onze handen ter hygiëne in het gat tussen de meloenschillen hadden gestoken, gebruikten we de allersmakelijkste maaltijd van mijn leven. Maar nog zoeter dan het eten zelf was het om te zien hoe Serjozja at. Wat de

Engelsen *table manners* noemen is een belangrijk fenomeen: het gaat er niet alleen om dat je een vork kunt vasthouden en soep zonder muzikale begeleiding kunt doorslikken, maar om het hele ‘voedingsritueel’, een ingewikkeld gebruik, verschillend voor iedere soort voedsel en voor iedere gelegenheid, vastgelegd door de gastronomische tradities van verschillende generaties. En een vork? Als je er een hebt, kost het weinig moeite om ervoor te zorgen dat het eten er prettig uitziet. We hadden niet alleen geen vork, hij was niet eens van pas gekomen. Serjozja nam een sesambagel en in plaats van hem doormidden te breken sneed hij hem doormidden, in twee ringen, die hij beide insmeerde met reuzel. Hij schraapte de sesamzaadjes van het glanzende oppervlak, en gelijkmatig, als een ervaren zaaier op zijn akker, strooide hij ze uit over de reuzel, legde de helften weer op elkaar en pas toen zette hij zijn tanden in de bagel. Een zeekarper pakte Serjozja bij de staart om deze een keer of tien plat te slaan tegen zijn hak, met de uitleg: ‘Komt de huid er makkelijker af?’ Inderdaad liet zijn zeekarper zich veel sneller en vollediger uitkleden dan de mijne, ook al gebruikte ik zijn dolkmes bij deze operatie. Ik was nog bezig de doorzichtige zoute delen van de stevige graten af te snijden, toen er van zijn karper niet meer was overgebleven dan wat vet op zijn kin, wangen en het puntje van zijn neus. Maar het hoogtepunt van het ritueel was de meloen. Ik wilde hem net in stukken snijden, toen Serjozja snel zei: ‘Voor mij niet.’ Hij nam een volledig kwart, hield het voor zijn ogen, bekeek het kleurenspeel, en weg was hij! Uit het oog verloren: net was hij er nog, nu niet meer. Voor me zat een gymnasiastenuiform met een groen-marmeren masker in plaats van een hoofd. Ik werd bevangen door afgunst: als toeschouwer voelde ik wat hij nu meemaakte. Een goede meloen ruikt naar stil water, of andersom, dat doet er niet toe, maar verdrinken in een meloen zoals Serjozja deed is hetzelfde als tegen de avond uit zwemmen gaan, ver weg in de kalme zee, op je rug gaan liggen en alles vergeten.

Nirwana: je bent alleen met de natuur, en verder niets. Ik werd er jaloers van. Ik nam het tweede kwart en zei de aarde eveneens gedag.

... Later kwam die ‘ene uit de schaftkelder’ en onwillekeurig dacht

ik op z'n Berlijns: 'So *siehste aus*.' Serjozja stelde hem voor: Motja Banabak. Hij was een jaar of twintig, maar ondanks het leeftijdsverschil waren ze zo te zien boezemvrienden. Op de terugweg viel ik in slaap en hoorde ik hun gesprekken niet meer, maar al het overige herinnerde ik me toen ik, na het theater, in mijn favoriete Griekse koffiehuis op de hoek van de Rode Steeg, een kopje oosterse koffie dronk met een schoteltje zoet Turks fruit.

De literatuursoos

Op een zaterdagavond in het literair-artistiek genootschap, toen na een concert de stoelen al werden weggehaald voor het dansen, pakte Maroesja haar moeder in de 'druivenzaal' bij de mouw, leidde haar naar mij toe en zei: 'Deze mevrouw wil graag kennis met u maken, maar is daar te verlegen voor: Anna Michajlovna Milgrom. Ik moet me trouwens zelf ook voorstellen: ik ben haar dochter, maar daar kan zij niets aan doen.'

Anna Michajlovna gaf me een hand en Maroesja liep weg, na haar met gedempte stem te hebben gewaarschuwd: 'Gedraag je.' Ze ging een danspartner zoeken, want het voorschrift dat dit andersom hoort te zijn, ging voor haar niet op.

De 'druivenzaal' heette zo omdat de wanden waren versierd met vlechtwerk van uitstekende wijnranken en -trossen. Het genootschap had een heel herenhuis tot zijn beschikking. Van wie het was en wie er voor die tijd had gewoond, weet ik niet meer, maar het moeten rijke lui geweest zijn. Het huis stond op de beste locatie van de stad, precies op de grens van haar twee werelden: het chiquere deel en de havenbuurt. Wanneer ik mijn ogen half dichtknijp, zie ik nog steeds dat grote plein voor me, zij het als door een mist waarin de details vervagen, een monument voor de edele bouwkunst van de overzeese meesters uit de eerste decennia van de negentiende eeuw, en een getuigschrift van de stille elegantie die zo karakteristiek was voor de ouderwetse smaak van de eerste stadsbestuurders: van Richelieu, De Ribas en Vorontsov*; een getuigschrift ook van die hele eerste pioniersgeneratie van handelaren en smokkelaars met hun Italiaanse en Griekse namen. Recht voor me ligt het bordes van de stadsbibliotheek: links, tegen de achtergrond van de brede, vrijwel oeverloze baai de zuilengalerij van de Doema.

Ze zouden allebei niet misstaan in Korinthe of Pisa. Rechts vind je de eerste huizen van de Italiaanse straat, in mijn tijd al vernoemd naar Poesjkin die er aan zijn *Jevgeni Onegin* schreef, aan de andere kant ligt de Engelse club en verderop de linker façade van het Stads-theater: het is allemaal in verschillende tijden gebouwd, maar steeds met dezelfde liefde voor het exotische, Latijnse en Oudgriekse wezen van deze stad met haar onbegrijpelijke naam die wel ontleend lijkt te zijn aan de legende over het sprookjesrijk uit *Oostelijk van de zon en westelijk van de maan*.^{*} Precies op deze plek, direct voor het herenhuis van de literatuursoos (dat ook sterk leek op de villa's die ik in Siena had gezien), begon een van de afdelingen naar de diepte van de haven. Op rustige dagen trok er een peklucht op en was de echo van de graanliften hoorbaar.

Gezien de censuur van die tijd vormde de literatuursoos een oase van het vrije woord. Zelfs wij, de leden, begrepen niet waarom de autoriteiten dit toelieten en de deuren niet sloten. Van openlijke samenzwering was geen sprake, we waren allemaal dusdanig afgericht dat woorden als autocratie en constitutie zich nog niet in ons 'publieke' vocabulaire hadden genesteld. Maar waar we het ook over hadden, van het kleinste bestuurslichaam in de provincie tot *De verzonken klok* van Hauptmann,^{*} in alles pruttelde iets samen-zweerderigs.

Tsjechoviaans lijden werd uitgelegd als een protest tegen het regime en de dynastie, de verzonden vagebonden van Gorki, tot 'Malva'^{*} aan toe, als een oproep tot protest. Het hoe en waarom van dit alles zou ik nu niet kunnen uitleggen, maar zo was het in elk geval. Er waren nog geen politieke partijen, behalve ondergrondse. De officiële marxisten en *narodniki* wisten ook niet altijd waarin ze van elkaar verschilden en werden, samen met de latere kadetten, achteloos tot het onafzienbare 'progressieve kamp' gerekend.^{*} Tegelijkertijd wisten we ook zonder programma elkaars agenda met stekelige onverdraagzaamheid te bejegenen. Iemand hield eens een verhandeling over Nadson,^{*} waarin werd betoogd dat hij geen revolutionair dichter was, maar een burgerlijke verzenlijmer, 'Kifa Mokijevitsj'^{*} in dichtvorm: twee uur lang werd hij door zijn tegen-

standers de grond in geboord vanwege het reactionaire karakter van deze zienswijze, en de voorzitter, een Griek, verzekeringsinspecteur van beroep, ontzegde de spreker op eigen gezag het recht op een laatste woord ter verdediging, en zo bleef deze smet hem voor eeuwig aankleven. Waaruit de misdaad nu precies bestond, weet ik niet meer, het doet er ook niet toe. Toen was het echter gruwelijk belangrijk, en zoals het herenhuis op de geografisch belangrijkste plek van de stad stond, zo waren ook de donderdagen op de literatuursoos het middelpunt van onze spirituele opwindning.

Nu ik na ruim dertig jaar op dit alles terugkijk, denk ik toch dat het meest opmerkelijke toen de vreedzame verbroedering van onze bevolkingsgroepen was. Alle acht of tien stammen die het oude Odessa telde, kwamen samen in deze club en het kwam werkelijk bij niemand op om, zij het in stilte, op te merken wie wat was. Een jaar of twee later veranderde dat, maar aan het vroegste begin van de eeuw konden we werkelijk goed met elkaar overweg. Vreemd toch, want thuis leefden we allemaal ons eigen leven, nodigden de Polen Polen uit, de Russen Russen, de Joden Joden; uitzonderingen zag je betrekkelijk weinig, maar we hielden ons toen nog niet bezig met de vraag waarom dat zo was, beschouwden dit verschijnsel onbewust als een tijdelijke onachtzaamheid en de Babylonische bonte verzameling van het gemeenschappelijke forum als een symbool van een prachtige toekomst. Misschien werd die stemming – de verzoeningsgezinde buitenkant met een onderliggende dreiging – het best verwoord door een eerlijk, dom drinkmaatje van me, een operatenor met een Oekraïense achternaam, toen deze mij op een zaterdagavond na het eten aangeschoten kwam omhelzen als dank voor een toast die ik had uitgesproken: ‘U hebt me helemaal in vervoering gebracht,’ zei hij, me driemaal zoenend, ‘geen zee kan ons meer scheiden: we zijn broeders voor het leven. Jammer alleen dat de mensen nog steeds over het geloof kletsen: de een is Rus, de ander Jood. Wat maakt het uit? Als je samen maar één ziel hebt, zoals u en ik. Nee, dan X., da’s een heel ander verhaal. Hij heeft een Joodse ziel. Een gemene ziel...’